

●
Cilt 1 / Sayı 1 / Ağustos 2021

Araştırma Makalesi

●
**Hakas Türklerinin Sözlü Edebiyatı ve Hakas Destancılık
Araştırmaları Üzerine**

Timur B. Davletov

TÜRKSOY

Dr., Uluslararası Şamanizm Araştırmaları Merkezi

ORCID: 0000-0002-7767-4797

aronxakas@yahoo.com

Davletov, Timur B. "Hakas Türklerinin Sözlü Edebiyatı ve Hakas Destancılık Araştırmaları Üzerine". *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1.1 (Ağustos 2021): 19-27. DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.3>

Geliş Tarihi: 03.07.2021 / Kabul Tarihi: 04.08.2021 / Yayımlanma Tarihi: 15.09.2021

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.

Hakas Türklerinin Sözlü Edebiyatı ve Hakas Destancılık Araştırmaları Üzerine

Timur B. Davletov

Özet

Hakas kahramanlık destanları, tarihte ilk kez Fin bilimci Castrén tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır. Bununla birlikte belirtilmelidir ki Hakas kahramanlık destanlarının araştırılmasında ve korunmasında Katanov ve Radloff tarafından yapılan bilimsel çalışmaların da önemi büyüktür. Sovyetler zamanında Hakas destanlarında “bek” ve “han” gibi toplumun üst katmanlarına işaret eden unvanlar taşıyan kahramanların önde olmasından ötürü kimi araştırmacılar bu sözlü halk kültürü kaynaklarını feodal sınıfı öven eserler olarak nitelmişlerdir. Günümüzde ise bu destanlar özellikle tarihsel ve sosyokültürel araştırmalar bağlamında önemli birer kaynak olarak algılanmaya başlamıştır. Dize sayısı genellikle 1500 ile 15.000 arasında değişen Hakas kahramanlık destanları arasında yaklaşık 16.000 dizeden oluşan *Huban Arıĝ* gibi sözlü halk eserleri de yer almaktadır. Tanınmış Hakas dilbilimci ve folklorcularından Mayno-gaşeva ise geleneksel ortamda *haycı*ların icra ettiği Hakas kahramanlık destanlarının 30.000 dizeye dek ulaştığını ileri sürmüştür. Hakas Türklerinde Kırgızların yarım milyon dizeyi bulabilen *Manas*'ı ya da Kalmukların *Cangar* adlı geniş kahramanlık destanlarının yerine birbirinden içerik ve kahramanlar açısından farklılık arz eden çok sayıda irili ufaklı destan mevcuttur. Bunun nedeni olarak ise söz konusu Sibiryalı Türk halklarına ait bu destanların, bütünleşme sürecini tam olarak aşamamış olmaları gösterilmektedir. Geleneksel Hakas toplumunda destanların kuşaktan kuşağa aktarılmasının yanı sıra yetenekli *haycı*ların bu destanları düşlerinde dinlediklerine ilişkin bir inanç da vardır.

Bu çalışmada, Hakas Türklerinin sözlü kültüründe önemli bir yere sahip olan destanlar üzerine yapılmış çalışmalar gözden geçirildikten ve destanların özellikleri hakkında bilgi verildikten sonra Walter J. Ong'un kuramı çerçevesinde destanların hangi kültür dairesine ait sayılması gerektiği sorgulanmıştır. Bunun yanında, destanların teknik özelliklerinden ve destan anlatıcılarının yöntemlerinden yola çıkılarak metinlerin oluşumunda hem bireysel hem de

toplumsal hafızanın işlevi tartışılmıştır. Sonuç olarak “birincil sözlü kültür” döneminde üretilmiş Hakas destanlarının kayda geçirilme süreçlerinde yazılı ve basılı kültürün yanı sıra sosyokültürel ve politik süreçlerden de etkilendiği ortaya koyulmuş; bununla birlikte, destan metinlerinin sözlü kültür öğelerini hâlâ taşımakta olduğu gösterilmiştir. Ayrıca, Hakas destanlarının Ong’un örnek verdiği dünya destanlarıyla kültürel bakımdan eşdeğer nitelikleri taşıyıp taşımadığı irdelenerek bunların günümüzde korunması, toplumsal dağara yerleştirilmesi ve insanlığın ortak kültürel mirasının özgün bir parçası olarak yaşatılması için yapılması gerekenler tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: sözlü kültür, Hakas, hay, destan, Sovyet dönemi

Abstract

On the Oral Literature of Khakassian Turks and Khakas Epic Studies

Khakas heroic epics were introduced to the academic world for the first time in history by the Finnish academic Castrén. However, it should be noted that academic studies by Katanov and Radloff are also of great importance in the research and preservation of Khakas heroic epics. During the Soviet era, some researchers described these oral folk culture sources as works praising the feudal class due to the fact that the heroes who bear titles such as *bek* and *khan* in the Khakas epics, which indicate the upper classes of the society, were at the forefront. Today, these epics have begun to be perceived as important sources, especially in the context of historical and socio-cultural research. Among the Khakas heroic epics, the line number of which usually varies between 1500 and 15.000, there are also oral folk works such as *Huban Arig*, which consists of approximately 16.000 lines. Maynogasheva, one of the well-known Khakas linguists and folklorists, claimed that the Khakas heroic epics performed by the *khaidji* in the traditional environment, reached up to 30.000 lines. Khakassian Turks have many small and large epics that differ from each other in terms of content and heroes, instead of the large heroic epics as *Manas* of the Kyrgyz, which can reach to half a million lines, or the *Dzhangar* of the Kalmyks. As the reason for this, it is shown that these epics belonging to the Siberian Turkic peoples have not fully passed the integration process. In the traditional Khakas society, besides the transmission of epics from generation to generation, there is also a belief that talented *khaidjis* acquire these epics in their dreams.

This study, after reviewing the literature on the epics that play an important role in the oral culture of Khakassian Turks and introducing the characteristics of them, questions which cultural circle the epics should belong to, within the framework of Walter J. Ong’s theory. It furthermore discusses the function of both individual and social memory in the formation of epics based on the technical features of the narratives and the methods of the epic narrators. As a result, it reveals that the recording of the Khakas epics produced in the

“primary oral culture” period were affected by socio-cultural and political processes as well as written and print culture; however, it also shows that the narratives still carry the elements of oral culture. In addition, it discusses whether the Khakas epics have culturally equivalent qualities with the world epics that Ong exemplifies, and what needs to be done to preserve them today, to place them in the social repertoire and to keep them alive as an authentic part of the common cultural heritage of humanity.

Keywords: oral culture, Khakas, khai, epic, Soviet era

Hakas kahramanlık destanları, tarihte ilk kez Fin bilimci Dr. Matias Aleksanteri Castrén (1813-1852) tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır (Maynogaşeva 11-47). Hakas kültürü ve Hakas destanlarının tanıtılması ve duyurulmasında böyle bir yere sahip olan Castrén, Hakas Türklerinin “Hañza Bek” destanını da kayda almıştır. Dışarıdan gelen bir düşmana karşı ülkesini korumak uğruna savaşan kahraman Hañza Bek’ten söz eden bu eser, dikkat çekicidir ki Sovyetler döneminde “Rus karşıtı” olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır (Butanayev ve Butanayeva, *Hakasskiy istoričeskiy* 8-9). Friedrich Wilhelm [Vasilij Vasilyeviç] Radloff (1837-1918) da Hakas Türklerine ait kahramanlık destanları ve masallar üzerine çalışmalarda bulunmuş, Radloff’un 1863-1864 yıllarında kayda aldığı bu eserler, 1868’de St. Petersburg’da yayımlanan *Obraztsy narodnoy literatury türkskih plemön, živuşçih v Yujnoy Sibiri i Dzungarskoy stepi* adlı çalışmanın 2. cildinde yer alarak bilim dünyasına kazandırılmıştır (Butanayev ve Butanayeva, *Mir hongorskogo* 6). Bununla birlikte belirtmelidir ki Hakas kahramanlık destanlarının araştırılmasında ve korunmasında Hakas Türkleri arasından çıkan ilk bilimci olan Kazan Üniversitesi profesörlerinden Nikolay F. Katanov (1862-1922) tarafından ortaya konulan bilimsel çalışmaların da önemi büyüktür.

Kahramanlık destanlarında Hakas Türklerinin tarihine ışık tutacak olguların bulunabileceğine işaret eden Katanov, on dokuzuncu yüzyılın sonunda gerçekleştirdiği bilimsel seyahatleri esnasında pek çok sözlü kültür ürününü kayıt altına alabilmiştir (Butanayev ve Butanayeva, *Mir hongorskogo* 7). 1930’lu yıllarda kayda alınan bu Hakas destanlarından bir kısmı, günümüzde Rusya Bilimler Akademisi Arkeoloji ve Etnografya Müzesi’ndeki N. P. Direnkova Fonu’nda korunmaktadır. Sovyetler döneminde V. İ. Domojakov, D. İ. Çankov, T. G. Taçeyeva, U. N. Kirbijekova, V. E. Maynogaşeva, P. A. Troyakov ve V. Ya. Butanayev’in yaptığı gibi pek çok özverili derleme ve kayıt çalışması sayesinde günümüzde Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsünde henüz basılı olarak gün ışığına çıkarılmamış yüzlerce Hakas kahramanlık destanı muhafaza edilebilmektedir (Butanayev ve Butanayeva, *Mir hongorskogo* 7-8). Hakasların *alıptığ nımah* (alplık masal / destan) adını verdikleri kahramanlık destanı türünün ortaya çıkışı ve gelişimi konuları da araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Örneğin, M. A. Ungvitskaya (1907-1985), Hakas kahramanlık destanlarının “ana tematik” ve “fikirsel-imgesel” boyutu üzerine bilimsel araştırmalar gerçekleştirmiştir (Maynogaşeva 11-47).

Sovyetler zamanında Hakas destanlarında “bek” ve “han” gibi toplumun üst katmanlarına işaret eden unvanlar taşıyan kahramanların önde olmasından ötürü kimi araştırmacılar (halkbilimci P. İ. Karalkin gibi) bu sözlü halk kültürü kaynaklarını feodal sınıfı öven eserler olarak nitelemişlerdir (Maynogaşeva 11-47). Günümüzde ise kahramanlık destanlarının özel-

likle tarihsel ve sosyokültürel araştırmalar bağlamında önemli birer kaynak olarak algılanmaya başladığı bir gerçektir. Bu kaynaklarda aynı zamanda halkın mitolojisine yansımış olan sosyokültürel değişim süreci de yer almaktadır. Bu sürece ilişkin izler ya da yansımalar ise söz konusu halkın tarihine ışık tutacağı gibi kesintiye uğrayan geleneklerin yeniden diriltilmesi çabaları içerisinde dikkate alınacak ipuçları olarak da değerlendirilebilmektedir. Böylece Türk halklarının yaşadığı coğrafyada da kültürel mirasın korunması ve daha etkin bir biçimde kuşaktan kuşağa aktarılması sürecine önemli katkıda bulunulmuş olacaktır.

Destanlar, Avrasya coğrafyasında geçmişi tam olarak tespit edilemeyen devirlerden beri varlığını sürdürmekte olan birer hayat bilgeliği ansiklopedisidir. Anna Kurbijekova gibi Hakas *haycı* yani destan anlatıcıları ise birden çok kahramanlık destanını ezbere bilmekteydi. Örneğin, Kurbijekova'nın ağabeyi olan ve *eeliğ haycı-numahçı* yani iyeler tarafından esin verilmiş, eğitilmiş destancı / masalçı olarak nitelendirilen Pötr Vasilyeviç Kurbijekov (1910-1966), efsaneler, masallar, mitler, *tahpahlar* ve *kip-çoohtlar* yani tarih, yer adları ve soylar ile ilgili söylenceler hariç olmak üzere toplam 103 kahramanlık destanını ezbere bilmekte ve icra etmekteydi (Maynogaşeva 11-47).

Haycılık geleneği 1960'lı yıllara değin neredeyse her Hakas köyünde yaşatılırken 1970'li yıllardan itibaren bu kültürel miras konusunda ani bir nicel azalma meydana gelmiştir. 1990'lı yılların ortasına gelindiğinde ise yalnızca bir destan anlatıcısı kalmıştır. Bu *haycı*, Hakas Cumhuriyeti'nin Şira Bölgesi'ndeki Kızıl köyünde yaşayan P. G. Argudayev adlı bir destancıdır (Maynogaşeva 14). Bu sebeple kökleri çok eski dönemlere kadar inen destancılık geleneğinin Hakas Türkleri arasında yok olmaya yüz tuttuğunu ifade etmek gerekmektedir. Günümüzde *haycılık* gırtlaktan türkü söyleme sanatı ya da tekniği olarak varlığını sürdürmekte, ancak klasik destanların uzun geceler boyunca ezberden anlatılması durumundan söz edilememektedir. Dolayısıyla bu destanların yazılı hâle getirilmesi ve farklı dillere çevrilerek daha geniş bir okur kitlesine ulaştırılması, insanlığın ortak kültürel mirasının tehlikede bulunan bu parçasının yaşatılması bakımından önemlidir. Bununla birlikte destanlar, folklorun önemli bir parçası olması sebebiyle Hakas Türkleri örneğinde olduğu gibi belirli bir dönem boyunca yazılı gelenekten yoksun kalmış olan halkların geçmişlerinin araştırılması konusunda da üzerinde durulması gereken bir alan teşkil etmektedir. Nitekim destanların Hakas Türklerinin manevi yaşantısında önemli bir yer işgal ettiğini vurgulayan Radloff, buna benzer bir durumu Tanrı Dağları Kırgızlarında da gözlemlemiştir (Butanayev 264).

Dize sayısı genellikle "1500 ile 15.000" (akt. Butanayev 259) arasında değişen Hakas kahramanlık destanları arasında yaklaşık 16.000 dizeden oluşan *Huban Arığ* gibi sözlü halk eserleri de yer almaktadır. Tanınmış Hakas dilbilimci ve folklorcularından Maynogaşeva da geleneksel ortamda *haycıların* icra ettiği Hakas kahramanlık destanlarının 30.000 dizeye dek ulaştığını ve hatta geçtiğini ortaya koymuştur (11-47). Hakas Türklerinde Kırgızların yarım milyon dizeyi bulabilen *Manas*'ı ya da Kalmukların *Cangar* adlı geniş kahramanlık destanlarının yerine birbirinden içerik ve kahramanlar açısından farklılık arz eden çok sayıda irili ufaklı destan mevcuttur. Bu durum Hakaslar gibi Güney Sibiryaya Türklerinden olan Tıva, Altay ve Şor halkları için de geçerlidir. Bunun nedeni olarak ise söz konusu Sibiryalı Türk halklarına ait bu destanların, bütünleşme sürecini tam olarak aşamamış olmaları gösterilmektedir

(Maynogaşeva 11-47; Butanayev 259). Bununla birlikte Hakas Türklerinin *Altın Arığ'*ında olduğu gibi kimi Hakas destanlarında kısmi siklizasyonu yani farklı parçaların bütünleşmesi olgusundan söz edilebilmektedir (Maynogaşeva 11-47).

Çoğunlukla uzun kış gecelerinde *çathan* eşliğinde icra edilen Hakas destanları, Hakas Türklerinin atalarıyla olan manevi bütünlük ortamını pekiştirici işlev görmüştür. Destancılık geleneğine göre anlatımlar çoğunlukla güneşin batmasıyla doğması arasında kalan karanlık zaman içerisinde icra edilmekteydi. Hakas kahramanlık destanlarının bir diğer karakteristik özelliği de bu sözlü halk kültürü eserlerinin içerisinde en çok üç kuşağa kadar kahramanların toplumsal ve ailevi yaşamlarının anlatılmasıdır. Destan anlatıcısı olan *haycı* da buna uymak ve anlatımı üç kuşağın hikâyesini tamamlayacak şekilde sunmak durumundadır (Butanayev 261). Bu sebeple destan çok uzadığında anlatım birkaç geceye yayılabilmektedir.

Hakasların Şamanlık inancına göre *nımah eezî* (destan/masal iyisi) denilen ruhların ilgisini çekebilen destan anlatıcılarının icraları daha etkileyici bir hâle gelmekteydi, bu ise destan dinletisine sürükleyicilik kazandırmaktaydı (Butanayev ve Butanayeva, *Mir hongorskogo* 11). Dolayısıyla Hakas Türklerinde inanç ve müzik, ruhlar ve insanlar dünyası, kahramanlık destanları ve destancılık geleneği üzerinden bir iç içe geçmişlik hâlindeydi (Butanayev ve Butanayeva, *Mir hongorskogo* 23). Geleneksel Hakas toplumunda destanların kuşaktan kuşağa aktarılmasının yanı sıra yetenekli *haycıların* bu destanları düşlerinde dinlediklerine ilişkin bir inanç da vardır. Örneğin, tanınmış Hakas destan anlatıcısı Pötr Kurbijekov, *Kızıl Alaca Atlı Alatı Han* adlı eseri düşünce görmüş ve henüz on yaşındayken anlatmıştır. Oğlunun bu yeteneğine şaşırın annesi Ede Kurbijekova, söz konusu bu destanın Pötr doğmadan önce ölen dedesi Demiş Külbüsteyev'e ait olduğunu anlatmıştır. Kurbijekov (Hakasça adı *Körbe*) bu şekilde düşlerinde kırktan fazla kahramanlık destanını öğrenmiş ve halkıyla paylaşmıştır (Butanayev ve Butanayeva, *Mir hongorskogo* 11).

Destan anlatımı ile ilgili bir diğer önemli husus ise müzikal enstrümanlar ile ilgilidir. *Haycı* gırtlaktan türkü söyleme sanatı olan *hay* (Altay Türklerinde *kay*) tekniği ile destan anlatırken *çathan* veya *homıs* adı verilen geleneksel çalgılar kullandığında bu anlatıma "atlı masal", enstrümansız icra edilen anlatıma ise "yaya masal" denilmektedir. Hakas destancılık geleneğinin çalgılı ve çalgısız icralar biçimindeki varlığının Japonların sönmekte olan ve Eric Rutledge (akt. Ong 81) tarafından araştırılan *Heike'nin Öyküsü* geleneğiyle büyük benzerlik içerisinde olduğu söylenebilir.

Hay sanatı, eski Türklerin sanat geleneğinden kaynaklanmaktadır ve kimi araştırmacılara göre altıncı yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. Savaşlar esnasında düşman güçlerini psikolojik olarak etkileme amacıyla da kullanılabileceğine ihtimal verilen *hay* sanatının, Butanayev ve Butanayeva tarafından Kırgız Kağanlığı (altı-on üçüncü yüzyıllar) döneminde ortaya çıkmış olabileceği ifade edilmektedir (*Mir hongorskogo* 14). Güney Sibirya bölgesinde Sayan-Altay dağlarıyla Hakas-Minusinsk Vadisi coğrafyasında ortaya çıktığı ihtimali üzerinde durulan *hay* sanatının, günümüz Hakas Türklerine ataları olan Yenisey Kırgızlarından kaldığı düşünülmektedir. Nitekim Hakas tarihsel folklor kaynakları da bunu destekler niteliktedir (Butanayev ve Butanayeva, *Hakasskiy istoričeskiy* 94-95).

Yüzyıllar içinden geçerek yazıya alınma dönemine kadar ulaşan Türk kahramanlık destanları birçok kuşak ve dönemin etkisini taşımakta, bundan dolayı da hem kronolojisi hem

de kompozisyonu açısından oldukça karmaşık bir nitelik arz etmektedir (Butanayev ve Butanayeva, *Mir hongorskogo* 10). Hayal edilen, arzulanan ve yaşanılardan hareketle vücut bulan kahramanlık destanları, bu itibarla belirli tarihsel dönemlere ait sosyokültürel araştırmalar için de önemli birer ansiklopedi görevi görmektedir. Örneğin *alıptıg nımah* (alplık masal) olarak bilinen Hakas kahramanlık destanları yoluyla bölgedeki Türklerin toplumun çekirdeği olan ailenin, ardından aşiret, kabile ve yurt ile halkın korunmasıyla ilgili manevi savunma kalkanı işlevinin toplumsal boyutta yerine getirildiğine inanılmaktaydı (Maynogaşeva 11-47). Dolayısıyla, belirli bir toplumun hem tarihinin hem de bu tarih içerisinde geçirmiş olduğu sosyokültürel değişim sürecinin bilimsel olarak araştırılması için destanlar gibi sözlü edebiyat ürünleri büyük önem arz etmektedir.

Walter J. Ong'un (23-24) tanımıyla yazıdan hareketle konuşma düzeyine geçen her türlü anlatımı kapsayan "ikincil sözlü kültür"den farklı olarak kuşaktan kuşağa yalnızca ağızdan ağıza aktarılan "birincil sözlü kültür" kapsamı içinde bulunan Hakas kahramanlık destanlarının yazının kullanıldığı Yenisey Kırgızları döneminde yazıya geçirilmediği ve bölgeye çok daha sonra Batı'dan gelen araştırmacılar tarafından kaleme alınmaya başladığı bir gerçektir. Dolayısıyla burada Hakas destanlarının kayda alınmaya başlandığı dönemden itibaren sözlü olarak aktarımın yerine artık yazıdan yazıya ya da yazıdan söze doğru evirilen "ikincil sözlü kültür"e doğru geçişin söz konusu olduğu ifade edilebilir. "Yazı öncesi" ve sözlü edebiyat gibi kavramların yanlış konumlandırıldığını iddia eden Ong (24-26) destanın (*epos*) temelinin ses ve sözün oluşturduğunu savunmakta ve zamanında üstün kültürel değerler meydana getirmiş olan sözlü anlatım geleneğinin yazılı kültürle birlikte tükenişe doğru gittiğini ifade etmektedir (27-28).

Burada sunulanlardan hareketle Türklerin özellikle belirli dönemler için geçerli olmak üzere çoğunlukla okuryazarlığı olmayan atalarının, her biri 1500 ile 30.000 dize arasında değişen veya *İlyada* ile *Odyseia*'dan daha hacimli Manas destanında olduğu gibi birkaç yüz bin satıra kadar uzanan metinleri yalnızca duyarak ezberlemeleri ve belleklerinde koruyup torunlarına aktarabilmelerinin kültürel devamlılık açısından son derece önemli bir husus olduğu görüşündeyiz. Kimi araştırmacılara göre okuma yazma bilmeyen Homeros'un MÖ 700-650 yıllarında yazılı hâle getirilen *İlyada* ve *Odyseia* adlı destanlarının Batı dünyasında akademik çerçevede detaylı olarak araştırılması gibi (Ong 30-45) Türk halklarının sözlü kültür ürünlerinin de zaman içerisinde benzer biçimde inceleneceği kuşku götürmez bir öngörüdür.

Söz temelli hafıza döneminde yazının icat edilmemiş olması ya da yaygın olmaması gibi sebeplerle söz-yazı-söz ilişkisi yerine daha çok söz-hafıza-söz formatının geçerli olduğu bir ortamda kahramanlık destanlarının sözlü folklorun diğer alt dallarına benzer biçimde her şeyden önce bir tasarım olduğu gerçeği kabul edilmelidir. Temelinde ses yatan sözü yazıya, yani bir görüntü boyutuna sokmak için elverişli bir aracın yokluğunda işitme duyusu sayesinde edinilen sözler, dinleyen ya da dinleyenlerin anımsamasını kolaylaştıracak bir ritme sahiptir (Ong 50). Sonuç olarak sözlü kültür ürünleri, yeniden anımsanmasını görece olarak daha kolay kılacak belirli formüllerin kullanıldığı özenli bir tasarımdır. Bütün bunların neticesinde de hafızası görece olarak daha güçlü bireylerin ya da toplumların, sözlü anlatım ile aktarıma dayalı kültürel geleneği yüzyıllar boyu canlı tuttukları da bir gerçektir. Bu noktada Hakasların *Han Mirgen* destanının sözlü formatta geleneksel olarak son anlatıcısı olan ve görme yetisinden çocuk yaştan beri yoksun kalmış Anna Kurbijekova örnek gösterilebilir. Nitekim destancı

Kurbijekova, belleğinde sakladığı birçok sözlü kültür ürününü yazıdan değil, tamamen işite-rek öğrenmiştir.

Geleneksel çalgılarla üretilen ezgi de belleğe kaydetmeye yönelik tasarımın önemli bir girdisi olarak nitelenebilir. Gerçekten de Hakas *haycıları* destan anlatırken hem ezgi hem de gırtlaktan söyleme sanatını bir arada kullanmaktaydı. Ezgi üretiminde kullanılan çalgıları kul-lanmaksa aynı zamanda beden hareketlerine bir örnektir. Bütün bunlar anlatımın kuşkusuz çok daha zengin bir ortam içerisinde geçmesine vesile olmaktadır. İfade edilmelidir ki sözlü anlatım yalnızca içerik aktarma değil, aynı zamanda bu aktarım esnasında kullanılan ya da deneyimlenen canlı bir gösteridir. Bu gösteri sırasında ise işitme, görme ve anlama gibi süreç-leri yoğun olarak yaşayan dinleyenler ile anlatıcılar arasındaki etkileşim son derece önemlidir. Günümüzde olduğu gibi söz söyleyen kimse ile onu dinleyen kitle ve o kitlede bulunan birey-lerin kendi aralarında bir çeşit etkileşim bütünlüğü meydana getirdiklerinden söz edilebilir, oysa yazılı metne dayalı okuma insanı bireysel düzeyde kendi dünyasına çekmektedir (Ong 93).

Bu noktada, Hakas Cumhuriyeti'nde yakın bir geçmişte gerçekleştirilen nöropsikoloji odaklı bir araştırmadan bahsetmek yerinde olacaktır. Hakas ve Rus asıllı denekler üzerinden yürütülen bu bilimsel araştırma, genel olarak Hakas asıllı deneklerin uzun süreli hafıza hac-minin çok daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Grigoryeva 7-10). Ancak hafıza izlerinin seçiciliği durumunun daha çok Ruslarda görüldüğünü bildiren (Grigoryeva 7-10) bu araştır-manın Rusça olarak yürütüldüğünü de unutmamak gerekmektedir. Bununla birlikte Hakas Türklerinin destancılık geleneğini yirminci yüzyıla dek yaşatabilmiş oldukları da göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim söz konusu bu bilimsel araştırmada da sözlü kültür ortamının güçlü olduğu toplumda yetişen bireylerin belleğe kaydetme konusuna çok daha yatkın olduk-ları ifade edilmiştir (Grigoryeva 7-10).

Yukarıda da ifade edildiği gibi, kaybolmaya yüz tutmuş olan destancılık geleneği, yazı yoluyla kayda geçirildiğinde tamamen farklı bir düşünme ve algılama mekanizmasını hare-kete geçirmiştir. Ong'un da belirttiği gibi, yazılı düşünme ortamına geçen toplumlarda sözlü gelenek yapıtlarının hacim olarak büyüklükleri, anlatım kalıplarının eskiliği, tekrarların çok-luğu gibi nedenlerden ötürü artık geleneksel destan anlatıcılığı formatında yaşatılmaları söz konusu olamamaktadır. Tabii bunda sosyokültürel bağlamda meydana gelen değişimlerin de etkisi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra toplumsal boyutta sıkça kullanılan "şanlı Sovyet halkı", "şanlı Kızıl Ordu", "kahraman asker", "halk düşmanı", "hür dünya milletleri", "şanlı 4 Tem-muz" gibi bolca sıfatlı ifadeler de aslında yazıya dayanmayan bir düşünce sürecini kapsayan birincil sözlü kültür mirasının günümüze ulaşan izleri olarak değerlendirilebilir (Ong 54-55). Ek olarak, yazılı kutsal kitaplara sahip olmalarına rağmen dinî metinlerin özellikle toplu ta-pınma esnasında sesli olarak okunmasının sürdürülmesi de "birincil sözlü kültür"ün günü-müzdeki izlerindedir (Ong 93-94).

Hakas Türklerinin sözlü kültürü yeniden eski ihtişamıyla yaratılamayabilir; ancak ka-yıt cihazları yardımıyla toplanan ürünlerin yazılı ve basılı hâle getirildikten sonra gerekli kül-tür politikaları neticesinde kitlelere tanıtılması da Hakas destancılık geleneği konusunda top-lumsal boyutta farkındalık oluşturmak için önemlidir. Bu açıdan yaklaşıldığında ileri sürüle-

bilir ki sosyokültürel değişimler nedeniyle toplumsal hayattan yiten sözlü kültür, bu geleneğin kaynağı olan yapıtların yazılı hâle getirilmesi ve yayılmasıyla insanlığın ortak kültürel mirasının özgün bir parçası olarak yaşamaya devam edecektir.

Kaynakça

- Butanayev, Viktor Ya. *Etničeskaya kultura hakasov*. Abakan: N. F. Katanov Hakas Devlet Üniversitesi Yayınevi, 1998.
- Butanayev, Viktor Ya. ve İrina İ. Butanayeva. *Hakasskiy istoričeskiy folklor*. Abakan: N. F. Katanov Hakas Devlet Üniversitesi Yayınevi, 2001.
- Butanayev, Viktor Ya. ve İrina İ. Butanayeva. *Mir hongorskogo (hakasskogo) folkloru*. Abakan: N. F. Katanov Hakas Devlet Üniversitesi Yayınevi, 2008.
- Grigoryeva, İrina S. “Osobennosti pererabotki sluhovoy informatsii u predstaviteley russkogo i hakasskogo etnosov”. *Etnosı razvivayuşeyssya Rossii i perspektivi. (Materialı Vtoroy mejdunarodnoy naučno-praktičeskoj konferentsii, 28-29 sentyabrya 2007 g.)*. Abakan: N. F. Katanov Hakas Devlet Üniversitesi Yayınevi, 2007. 7-10.
- Maynogaşeva, Valentina E. “O hakasskom geroičeskom epose i alıptıh nımahe Ay-Huucin”. *Alıptığ nımah: Ay Huucin / Hakasskiy geroičeskiy epos Ay-Huucin*. Haz. ve çev. Valentina E. Maynogaşeva. Novosibirsk: Nauka Yayıncılık, 1997. 11-47.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojileşmesi*. Çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları, 2007.